

Dóri Éva

*A NYITOTT HÁZ MOZGALOM. A KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉS
SZEMLÉLETI VÁLTOZÁSAINAK TÁRSADALMI ÉS KULTÚRPOLITIKAI
KÖZEGE A KÁDÁR-KORSZAKBAN*

Absztrakt

A tanulmány szerves részét képezi egy, a Nyitott ház Kollégium tevékenységét és szakmai eredményeit kutató munkának. Jelen dolgozat a Nyitott ház mozgalom közösségi művelődés elméleti tevékenységét az 1945 utáni időszak társadalmi és szakpolitikai változásain keresztül szemlélteti. A szakmai irányelvekből és joganyagokból kiinduló adatgyűjtés korabeli szakirodalmakra, újságcikkekre és heterogén célcsoporttal készült interjúkra, szakmai beszélgetésekre épül. A közművelődés társadalomfejlesztő szerepének kialakulása az 1970-es évek közepétől egy évtizeden át a közművelődési intézményrendszer feladatainak társadalmi fókuszú újragondolása mentén elkötelezett szakemberek csoportjához köthető. A Nyitott ház mozgalom progresszív szakmamegújító folyamata intézményi környezetben az egyén autonóm döntési-és tanulási lehetőségeire és a közösségi cselekvés kérdésköreire fókuszált. A helyi társadalmi problémákra való művelődési reflexió kiteljesedésével komplex fejlesztési folyamatok is elindultak, melyek a szakmaköziség jegyében a településfejlesztésben való együttgondolkodás kiindulópontja lett a 80-as évek elejére. A lokális feltáró- és helyzetelemző gyakorlatokból alakult ki a hazai közösségfejlesztés módszertana.

Kulcsszavak: közösségi művelődés; közösségfejlesztés; társadalomfejlesztés

Bevezetés

A Nyitott ház mozgalom az 1970-es évek közepétől datálható, a művelődési tevékenységrendszer megújítását szorgalmazó törekvéseiből születtek meg azok a fogalmak, módszerek és technikák, amelyek a mai közösségi fejlesztő- és szervezőmunka alapjait jelentik. Az 50-es évektől mesterségesen létesített közművelődési intézményrendszer növekvő diszfunkcionalitása nyomán kibontakozott szakmai reformok a 70-es években komplex megközelítéssel – a település és a lakosság egészére kiterjesztett gondolkodásmóddal – lokális társadalmi-fejlesztő szemléletté fejlődtek. Ez a felfogás a 2017-ben megújult Kulturális törvény közművelődési alapszolgáltatásokként definiált szakmai tevékenységrendszerében¹ is érvényesült.

Az 1976-1984 közötti időszak közművelődési innovációiban a bevonás szándéka – mint a közösségi részvételre ösztönző helyi cselekvések megjelenési formája – mögött meghúzódó népművelői, szakmai attitűd, és a kereteket adó intézményrendszer irányítói

¹ 1997. évi CXL. törvény. 76. § a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

és fenntartói magatartása is mérvadó. A vezetői felismerés, hogy az intézmény helyi társadalmi folyamatok szerves része lehet, ha a lakosok szükségleteit és igényeit tudja szolgálni néhol társadalmi erőforrást, másutt vélelmezett politikai veszélyhelyzetet teremtett. Ahol a helyi problémákra nyitott intézményi szemlélet nem ütközött hatalmi akadályokba, ott jelentős innovációs folyamatok nyertek teret. A településenként eltérő összetételű közösségi-művelődési folyamatok eredményeként rendkívül komplex a szakma példatára, ennek okán nem lehetséges egységesíteni azt, csupán a szemléletből eredő logikai keretek határozhatók meg. A "nyitott ház" sajátossága éppen ebben rejlik. Jelen dolgozat a nyitott működési elv elméleti megközelítésének bemutatására vállalkozik, történeti síkon is láttatva a művelődésügy társadalmi és szakpolitikai közegét.

Szakmai célok és szemléletváltások a XX. század második felében

A II. világháborút követő évtizedek többféle szerepkörben jelenítik meg a művelődés feladatait. Az irányítói hatáskör mögött húzódó ideológiák határozzák meg elsődlegesen a szakmai tartalmakat és eszközöket, így az azok változásai mentén definiálható korszakok a társadalom átalakulását is láttatják. Balipap Ferenc a művelődési otthonok történetében három nagy periódust különböztetett meg: a direkt vagy autokratikus népművelés időszakát (1948-tól az 1960-as évek elejéig); a liberális korszakot, ami a kiscsoport centrikus szemléletben írható le az 1970-es évek elejéig; majd a differenciált közművelődés kezdeti korszakának nevezi az 1974-től kezdődő feladat- és tevékenységközpontú szemlélet előtérbe helyeződését (Balipap, 1988, p. 31).

Az 1946-1948 közötti időszak a szabadművelődés kora. Ekkor az állami szerepvállalás elsődlegesen a szabad népiskolák létesítésének szorgalmazásában, tehát az alacsony iskolázottságú tömegek szabad művelődésében jelent meg. E rövid korszakot Karácsony Sándor személye fémjelzi, akinek pedagógiai szemléletű megközelítése differenciálja a felnőttek művelődési aspektusát, azaz az egyén fejlettségi szintjének megfelelő, autonóm ismeretszerzést helyezi előtérbe. Ebben a gondolatban a szuverén választási lehetőség igénye jelenik meg, s a művelődés iránya ekként alulról szerveződik. Fontos a népművelés fogalmának "karácsonyi értelmezése" is, miszerint "a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép, ahogy igénye, kedve tartja" (Karácsony, 1947, p. 3-4132). A művelődésirányítás mellé társadalmi kontrollt, többszintű szabadművelődési tanácsok szervezését látták ekkor szükségesnek. Karácsony az apparátus irányítása helyett a tanácsadói és szakmai munkát támogatta, jellemzően ajánlásokat fogalmazott meg (Szórá, 2013).

A szocialista népművelés a liberális művelődés e szemléletét nem nézte jó szemmel, így 1948-ban, a fordulat évében éles támadások indultak a szabadművelődés szellemisége ellen: "A társadalmi öntevékenység mindaddig nem időszerű, amíg a reakciós erők elleni osztályharc be nem fejeződik. Addig a művelődésügy nem lehet semleges, szolgálnia kell az ideológiai-politikai meggyőződést." (E. Kovács, 1948, idézi: Maróti, 2014). Ezzel megkezdődött a művelődés államosítása is, és az addig sokrétű és gazdag közösségi élet csak az újonnan létesítendő művelődési otthon-hálózat alá szerveződhetett. Ebben jelenik meg az önszerveződés organikus természetével szemben teljes ellentmondással bíró

karhatalmi, mechanisztikus felfogás. 1949-ben alakult meg az iskolán kívüli művelődésre vonatkozóan is hatáskörrel rendelkező Népművelési Minisztérium. A teljes centralitás, a felszámolások és beszüntetések nyomán az ekkortól datált időszakot nem jellemezték formális szerveződések, így differenciált értékrendek sem jelenhettek meg. A szabadidő hasznos eltöltéséhez a művelődési házak és a klubkönyvtárak szolgáltak közösségi térként, de csak ahogyan azt az államhatalom helyi végrehajtójaként funkcionáló vezetőség engedte. A legfontosabb momentum ez időben az állami intézményrendszer kiépítése volt.

Szovjet mintára, a politikai reprezentáció helyszínékként funkcionáló művelődési házak hatalmi struktúrát szimbolizáló építése központi utasítás szerint kezdődött meg 1949-ben. A művelődési házak felépülése és működése a szocialista eszmények hirdetésének és a dolgozó nép "szabadidős programjainak" színtereként a politikai-nevelő funkciót szolgált. Ahol nem telt újra, ott az egykoron virágzó helyi egyletek, olvasóköri, kaszinók tagjainak vagyonából emeltetett, majd az államosítással üresen maradt közösségi házakat vette birtokba a helyi tanács (Koncz, 2004, pp. 204–209). 1949-1968 között – kevesebb, mint 20 esztendő alatt – 3348 intézményt állítottak a kultúrpolitika szolgálatába. Az épületállomány további fejlődéséről az 1975. évi statisztikai számadatok tanúskodnak: 2805 művelődési otthon (145 fővárosi, 404 városi és 2256 községi fenntartásban) és további 800 telephely – klubház, helyismereti gyűjtemény, szabadtéri színpad stb. (Tóthpál, 1977, pp. 59–63). Ehhez hozzájárult, hogy az intézmények elsősorban tanácsi, majd szakszervezeti és vállalati fenntartásban működtek eleinte, majd 1965-től lehetett közös fenntartással² is üzemeltetni művelődési otthonokat. Alapvetően három típus volt megkülönböztethető, melyeket infrastruktúra és felszereltség alapján is kötelező előírások mentén soroltak be 1968-tól.³ A klubkönyvtár 1500 fő alatti településeken, nagyobb lakosságszámnál művelődési ház, továbbá 8000 főtől művelődési központ működtetése volt kötelező. A rendeletben (akár napjainkban) meghatározták a típusokhoz rendelt minimális infrastruktúrát és eszközigényt is. A nagyobb települések peremkerületeiben (a mai gyakorlathoz hasonlatosan) lehetett további klubkönyvtárakat és/vagy művelődési házakat működtetni.

A társadalom vertikális átrendeződésével új életforma jelent meg, az emberek egyre több szabadidővel rendelkeztek, a technológiai és az infrastrukturális fejlődés a mobilitást is megnövelte. A társadalmi átalakulást nem követte a közösségiséget erősítő intézkedés, amíg az aprófalvak lassan minden társadalmi norma-eszköztől megfosztódtak, az újonnan épült tízezres lakótelepek sem rendelkeztek az alapvető intézményekkel, többek között az új közösséget – közösségek szerveződését segítő és kiszolgáló térrel sem. A paraszti családi-rokonsági közösségek a munkásrétegek kialakulásával járó életmódváltozással elveszítették a hagyományos érintkezési formáikat is, melyet a munkásközösség hivatott "helyettesíteni". A kor vállalati berendezkedése szerint az üzemek saját maguk vezette művelődési házakkal

² 4/1965. (VI. 15.) MM rendelet a művelődési otthonok és a közművelődési könyvtárak közös fenntartásának egyes kérdéseiről. *Tanácsok közlönye*, 1965/30.

³ 105/1968. MM rendelet - A művelődési otthonok besorolásáról. *Tanácsok közlönye*, 1968/4.

rendelkezhetek, ahol a vállalati közösségi szellem jegyében színházi előadásoktól az ismeretterjesztő programokon át üzemi bálók és szakkörök is szerveződtek.

A tanácsai működtetésben sikereket azok az intézmények tudtak felmutatni, ahol a népművelő képes volt a helyi lakosság számára igényteremtő, igény felismertető programokkal az ünnepi kultúrát a hasznosság elvén tovább gondolva "mindennapi" kultúrával kibővíteni, vagy akár lecserélni. Ez a szemlélet engedte kibontakozni később például a táncházmozgalmat, az amatőr színjátszó, a képzőművészeti és könnyűzenei élet társasági meghonosodását, majd később a nyitott-tevékenység kísérletek gazdag tárházát.

Az ideológiai működés mintegy 20 esztendeje során jelentős társadalmi és gazdasági változások történtek, melyek eredményeként a pártrendszer művelődéspolitikai bástyái inogni kezdtek. Bár az 1958-1968 közé tehető korszakban az 1956-os forradalmat követő konszolidációs művelődési törekvések megújulási szándékot fogalmaztak meg, a gyakorlatban néhány irányítási rendelet újrafogalmazásától eltekintve nem került sor reformra, továbbra is a világnézeti nevelés és a kulturális forradalom kiteljesedésének ideája állt középpontban. A párt első átfogó kulturális programjaként jegyzett művelődéspolitikai irányelvekben rögzített problémák megoldási javaslatai nem reflektáltak a jelenségek mögötti ok-okozati összefüggésekre (pl. "a város és falu közötti kulturális különbségek megszüntetésének egyik lépcsőjeként (...) fejleszteni kell a vidéki városok kulturális életét", vagy: "[A] központi irányítás megszilárdításával egyidejűleg fokozni kell a helyi kulturális szervek és intézmények, alkotóműhelyek önállóságát és felelősségét."⁴ Ugyanakkor Pozsgay Imre 1976-os miniszteri expozéjában olvasható, hogy a közművelődés fejlesztéséről szóló párthatározat is már az "intenzív társadalomfejlesztés jegyében" született (Bíró & Fűr, 1976, p. 42).

Szemléleti változások

Az 1960-as évek végén érzékelhető társadalmi mozgások érezhető változásokat generáltak – főként a fiatal generációnál. Számos alulról induló, új közösségi kezdeményezés nyert teret a művelődési otthonok falain belül, melyek integrálása nagy feladatot állított a kultúrpolitikusok elé (T. Kiss, 2018). Ezzel párhuzamosan az ifjúsági klubok helyzete jelentett problémát, amely ráirányította a figyelmet a népművelésnek helyet adó intézményhálózat funkcionális kérdéseinek rendezésére. Földiák András A klubmozgalom útjai és lehetőségei című írásában foglalta össze az önszerveződés színtereiként élő klubok és a művelődési intézményhálózat főbb korszakait és tendenciáit (Földiák & Szász, 1977). Mintegy évtizednyi távlatból kirajzolódott a köznapi gyakorlat mögötti folyamatok elméleti megközelítése, ami a művelődési innovációk megalapozottságához fontos szemléleti megközelítésekkel járult hozzá.

Az önszerveződő klubmozgalom első korszakának (1958-1962) a spontán társas együttléteknak helyet adó, jellemzően kistelepülési környezetben – mai szóhasználattal közösségi terekben – zajló differenciálódó alkalmi szórakozás tekinthető. A második klub-

⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelvei 1958. július

korszak az 1962-1967 közötti időszakot öleli fel, melyben a művelődési otthonok részéről kialakuló intézményesítési szándék a meghatározó. A spontán társaságokat szervezett, az intézmény égisze alá tartozó csoportokká kívánták formálni, sikertelenül. Ekkor jelent meg a művelődési motiváció kérdésköre az intézményi tevékenységek kialakításában. E képesség hiányában az intézmény – szükségszerűen – önmagának alakít vagy generál a programjaihoz igazodó, de stabilitásukban gyenge csoportokat. Szükségszerű volt a vonzerő kialakítása, amit az azonos érdeklődési körnek megfelelően igyekeztek meghatározni. Ez már kedvezett a közösségi formák megerősödésének is, a kics csoportos intézményi művelődési tevékenységek (szakkörök, képzések, ismeretterjesztés, műkedvelő társaságok) elterjedése viszont gyengítette az önszerveződő klubmozgalmat. A harmadik szakasz 1968-1973 között az ifjúsági klubok elterjedésének időszaka lett. A KISZ alapszervezeteinek erőteljes jelenlétével a fiatal korosztály vette át a szerepet, de az ifjúsági klub mellett a nyugdíjas és a filmklubok működéséről tesz említést a szerző. Az erősödést az 1971. évi Ifjúsági törvény⁵, és azt követően még számos irányítói intézkedés⁶ is jelzi. (Földiák, 1977)

A klubmozgalom a 60-as évek végén fellendülést hozott a művelődési tevékenységeknek színteret adó intézményhálózatban, ugyanakkor a feladatok konkretizálása még váratott magára. 1970 májusában Országos Közművelődési Konferenciát rendeztek Budapesten, amit nagyszabású előkészítés előzött meg. Három kötetben jelentek meg a hazai népművelés helyzetének elemzésére vállalkozó előkészítő tanulmányok (Országos Népművelési Tanács, 1970/a), melyeket a konferencia vitaanyaga követett. Ebben tárgyalták többek között a lakosság átrétegződésének kérdését, a településviszonyok megváltozását, az életszínvonal és életmód változását, a szabadidő növekedését és a demokratizmus fejlődését. A tennivalók sorában az első pontban kapott helyet a „közművelődés társadalmi, művelődési szerepének fejlesztése” (Országos Népművelési Tanács, 1970/b). Az intézmények válságával a jogszabályi keretek is változásokat kívántak. Szinte párhuzamosan indult el a terepvizsgálat a Népművelési Intézet, mint módszertani központ részéről, amely kereste azokat a lehetőségeket, megoldásokat, melyek a megszűnés szélére sodródott intézményeket új célokkal, funkciókkal voltak képesek feltölteni. Az 1970-es évek közepén a fővárosi művelődési házak felügyeleti vizsgálata irányította a figyelmet például az üres előterek hasznosítására is (Slézia, 2002).

A népművelés mellett ismét megjelent a közművelődés fogalma. A megújulás alapkérdése volt, hogy képes-e a közösségi igények szolgálatába állni a művelődési szakma, és képes-e a helyi lakosok „érdekeit” képviselni. Az akkor már kulturális miniszteri pozícióba került Pozsgay Imre az 1976-os Közművelődési törvény⁷ előterjesztésében az alábbiak szerint fogalmazott: „A közművelődés fogalma tartalmazza azt is, hogy a művelődés nem egyszerűen elfogadást és passzív ismeretszerzést jelent,

⁵ 1971. évi IV. törvény az ifjúságról. *Tanácsok Közlönye*, 1971/45.

⁶ Országos Oktatási és Ifjúságpolitikai Tanács alakul, 2010/1972. (VI.5.) határozat az Ifjúsági klubok működésének irányelveiről, nyilvántartások születnek és megyei klubtanácsok alakulnak, módszertani kiadványok születnek.

⁷ 1976. V. törvény a közművelődésről. *Tanácsok Közlönye*, 1976/49.

hanem az alkotói és terjesztői folyamatokban való cselekvő részvételt is. (...) A közművelődés fogalma a személyek egymással való kapcsolatában és a személyiség kiteljesedésében, a közösség oldaláról közelíti meg a művelődés értelmét, társadalmi hasznát és teszi hangsúlyossá a személyes részvételt, a közösségi jelleget és a művelődés fontosságát.” (Bíró& Fűr, 1970. p. 43)

Ettől az időszaktól formálódik a művelődési otthonok feladatait elméleti megközelítéssel is párosító, gyakorlat központú szemlélet. Ezt segítette elő a szakmai dilemmák és széles diskurzuson alapuló megállapítások nyomán született 1974. évi párthatározat (Füleki & Herczeg, 1977, pp. 49–61), majd az 1976. évi V. törvény (Közművelődési Törvény), és végrehajtási rendelete⁸ melyek egy-egy helyi társadalmi cselekvésre ösztönző sora a Nyitott ház mozgalom munkájának sarokköve lett.

A Közművelődési törvény bár új köntösbe öltöztette az intézményi működés célrendszerét, elsődlegesen a műveltség égisze alá rendezve annak szükségességét, mégis számos ideológiai szándékot fogalmazott újra. Ugyanakkor fontos kaput nyitott a reformtörekvésekhez. Az alapelvek között került rögzítésre, hogy “6. § (1) A közművelődési tevékenység sokoldalú társadalmi összefogásra, az állampolgárok és közösségeik önkéntes, kezdeményező és cselekvő részvételére épül.”

A jogszabály Általános közművelődési feladatok című fejezetében az alábbiak olvashatók: “11. § A közművelődés irányításában és szervezésében részt vevő szervek feladata, hogy minden állampolgárra kiterjedően közreműködjenek a) a művelődési igények állandó fejlesztésében, (...) az általános tájékoztatói lehetőségek megteremtésében; b) az általános műveltség – a művészeti, társadalomtudományi, természettudományi, műszaki, mezőgazdasági, egészségügyi, testi és környezetkultúra – rendszeres gyarapításában; (...) f) a művelődési közösségek kialakításában és fejlesztésében; (...) g) a kulturális alkotóképesség kibontakoztatásában.” E jogszabályi részek legitimizálták a Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztályának innovációs tevékenységét.

Az elv az intézmény nyitottságára, a helyi közösség felé fordulására és a partnerségi attitűdre építette az új munkamód sikerét.

A Nyitott ház mozgalom

A kor népművelői hierarchikus rendszerben, felülről irányítottan, sematikus programkeretben (pl. világnézeti nevelés, esztétikai nevelés, termelőmunka segítése stb.) látták el feladatukat. Munkaterveikben propaganda célzatú kulturális műsorok és állami ünnepi rendezvények szervezése, jól ellenőrizhető, átlátható, előre megtervezett és szabályozott közösségi koordinációt rögzítettek. Az ötvenes évek ideológia-közvetítő szerepében – melyet Vercseg Ilona kultúra-terjesztő attitűdként nevezett meg (Vercseg, 1987, p. 76) – a 60-as évektől datált politikai enyhüléssel funkciózavar következett be, mert a szakma a “végrehajtói” feladatokat tekintette továbbra is legfőbb teendőjének. A fejlesztői vénával bíró elhivatott népművelők megtalálták a helyi közösség

⁸ 135/1976. (XI.13.) MT határozat a közművelődésről szóló 1976. V. törvény végrehajtásáról. *Tanácsok Közlönye*, 1976/49.

önszerveződéseit segítő lehetőségeket, ami művelődési eredményeket tudott felmutatni egy-egy településen.

Az 1970-es évek közepétől a Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztályának a szakmai gondolkodásmód megváltoztatására irányuló újító szándékai az előtér hasznosítási kísérletben (konténerizáció), majd a későbbi Nyitott ház mozgalom szakmai-tartalmi törekvéseiben fogalmazódtak meg.

A tér és tevékenység elméleti problémái

A művelődési otthon funkciók egyik meghatározását a Művelődési Otthonok III. Országos Konferenciájának (1972) állásfoglalása tükrözi ez időkből, mely szerint a művelődési otthon a közösségi társadalmi élet színtere, az alkotótevékenység tömeges kibontakozásának elősegítője, továbbá a tudományok és a művészetek közvetítője (Balipap, 1988, p. 32), s az épület tervezésekor mindezeket figyelembe kell venni. De a funkcionális tervezés a település egészére, sőt térségi adottságaira is kitekint, melyek az intézmény működését is meghatározó lehetséges művelődési kapcsolódási pontokat jelölik ki, mint például a társadalmi összetétel, az infrastruktúra, a gazdasági adottságok vagy az intézményi-szolgáltatói ellátottság.

Varga A. Tamás A művelődési otthon funkcionális rendszere címmel publikált tanulmányában (Barna&Varga, 1976) az intézményeken belüli művelődés-rendszer kialakításának elméleti problematikájával foglalkozik. Az "alap- és lehetőségstruktúrákban" kereste a megoldást az egyén önművelésére, az életmódkultúra alakítására, melyhez az intézmény közvetítő közegként szolgál. Ehhez három szférát különített el, a "tájékoztatási, a kommunikációs és a kreatív szférát". Ezeket a "működtető központ" veszi körül, mely a szférákban található nyitott tartalmakat, eszközöket biztosítja és fejleszti, s amelyben a népművelő feladata az emberekből kiinduló érdeklődés vagy probléma alapján a tájékoztatás. Varga hipotézisében úgynevezett "kincstárakat" hoz létre, melyek hét tematikus rendszerben szolgálják az érdeklődő embert (alapvető tevékenységek: I. étkezés, öltözködés, lakáskultúra, család, munka, emberi kapcsolatok; II. félszabadidős tevékenységek: pl. barkácsolás, kertészkedés; III. társasági tevékenységek, szórakozás; IV. művészetek; V. tudományok; VI. testkultúra: sport, mozgás; VII. társadalmi-politikai-közösségi élet témakörei). E témakörök részletesen feldolgozottan különböző print és audio-vizuális tájékoztató anyagokkal válnak elérhetővé, valamint informális csoport-tevékenységek keretében is biztosított a bekapcsolódás. Ez a kommunikációs szféra feladatrendszere. A kreatív szféra a megszerzett ismeretek alkalmazását célozza. Ez az elmélet tulajdonképpen a szabad választásra és a felkészült szakmai szolgáltatásra épít. A nyitottság is ebben érhető tetten, katalizátorként működik, nem hoz létre elszigetelt formális csoportokat, a spontán szerveződésre épít.

A tanulmány kitér az intézményen belüli művelődési részfolyamatokra, alapvetően kettő, a "spontán" és a "szervezett" metódust különböztet meg, melyet négy csoportba rendszerez: szervezett-spontán, spontán, spontán-szervezett, szervezett. A két típusú katalizátor tevékenység kombinációi a fejlesztési módot jelentik. A spontaneitás az egyén érdeklődését a belső motivációkra helyezi, minden lehetőséget megteremtve az

önművelés kibontakozására. Ezt kívánja előmozdítani a tevékenységi lehetőségek sokasága az animációs (elő)terekben. A spontán-szervezett folyamat az egyén érdeklődésére reflektáló, az egyén további fejlődését segítő szakmai beavatkozás, ami előrelépést jelent. A szervezett-spontán helyzet a művelődési házak által felkínált szabad művelődési tevékenységekbe való bekapcsolódást tükrözi, differenciáltság és kötetlenség jellemzi. A szervezett tevékenység az intézményi munkát tükrözi, ami annak kínálati oldalán jelenik meg és a spontán tevékenységekre reflektál, továbbá figyelembe veszi a helyi társadalom szükségleteit, annak szerves részét alkotva. Így a szakmai munka az egyéni probléma-helyzetekre kínál konkrét válaszokat, és egyben közösségteremtő-erősítő funkcióval is bír.

Az újító tevékenységformák egyik elméleti megközelítése a monofunkciós intézményekkel (színház, mozi, múzeum) állítja szembe a közművelődési színtereket. Ezzel egyfajta lokális kulturális totalitás igényét fogalmazza meg. Ebből eredően a művelődés sem országosan, sem területileg nem egységesíthető, így nem lehet homogén a "cél-, feladat- és tevékenységrendszer". (Balipap, 1988, p. 81)

Az épület

A Népművelési Intézet a Művelődési Otthon Osztályának 1970-es évek közepétől datálható funkcionális tervezőmunkájának eredményeit A közösségi művelődés terei sorozat második, Az épület című kiadványában tette közzé (Beke, 1979). A művelődés tartalmi megújításra irányuló szemlélet a fizikai környezet megújítását is követelte, melyhez meg kellett ismerni a településen élők környezetét, szokásait és igényeit, fel kellett mérni a lehetőségeket és adottságokat, ami szociológiai szemléletet is tükröző, újkeletű megközelítés volt ekkor. Ebben a munkában már együtt gondolkodtak a népművelők és az építészek, teoretikus és gyakorlati megközelítések egyaránt napvilágot láttak, de az általános szakmai alapelvek az intézmény célja és feladatai körül fogalmazódtak meg. A tanulmány keretében többek között a pécsi művelődési központ tervezési anyagába is bepillantást nyerhet az olvasó. A változó – gyorsan változtatható (kötetlen, félig kötött és kötött) – tevékenységrendszer kialakításához fontos volt a spontaneitás elve (a pontos előre tervezés tudatos kerülése), ami nagyfokú rugalmasságot feltételez. A találkozási tér nyitottságát – mint a közösségi együttlétek helyszíneit – csak tudatos térszervezéssel lehet biztosítani. "A kultúra az emberek közötti viszonyok sokféle kapcsolatát is jelenti. Úgy is mondhatnánk, hogy a kultúra kovásza, hordozója, létrehozója az emberek közötti kapcsolatoknak, különböző szociológiai értelemben vett csoportok, közösségek dinamikus modulációjának. Amikor ezeket a funkciókat kizárólag kluboknak szánjuk és azoktól várjuk el, könnyen (és erre sok példa van) pszeudó-közösségeket hozunk létre. Az ember nem egyetlen közösségbe épül be, hanem állandóan változó és alkalmi közösségek tagja." (Kígyós, 1979, p. 10) Kígyós Sándor horizontális elvek szerint négy szektorra bontotta az épületet: manuális tevékenységek, pódiumhoz és mozgáshoz kapcsolt tevékenységek, könyvtári és egyéb dokumentációs tevékenységek, valamint az ismeretek átadásához és átvételéhez rendelt tevékenységek. Mindehhez a csoportalakulás minőségéből eredő, a befogadástól a belső alkotótevékenységig vezető vertikális rendszerezést is javasolt. Ez az elmélet jelent meg később a Salgótarjáni

Művelődési Központ 1981-es kísérletében (Pintér, 1981). A többfunkciós központi tér (információs és találkozóhely, katalizációs színtér, ruhatár, kávézó stb.) – mint a művelődési ház szíve – mellett a mozgásos és a tárgyformáló tevékenységek, valamint a variábilis rendezvénytermek jelennek meg kiemelten az 1976-ban készült, majd szakmai vitára bocsátott dokumentációban. A helyi közösségi élet fejlesztéséhez rendelt funkciókhoz igazodtak az építészeti megoldások.

A szakmaköziség megjelenése is e korszak innovációs törekvéseit jeleníti meg. A Népművelési Intézet 1976. november 1-5. között a Magyar Építőművészek Szövetségével nemzetközi konferenciát szervezett a művelődési otthonok szerepének, feladatainak újragondolását segítő. Beke Pál szerint ugyanis “nem egy örökösnek kikiáltandó megoldásért fontos a párbeszéd, hanem a jelenlegi helyzet pontos feltárására, a megoldási lehetőséget adó különféle új utak-módok alapos és közös körüljárására.” (Beke, 1977, p. 55). A konferencia témakörét az aktív közösségi művelődés szókapcsolatban határozták meg. Miután ezen intézmények sok esetben ötvözik a klub, a könyvtár, a rendezvényhely és az ifjúsági tevékenységek feladatait a különböző irányítói előírásokkal, a probléma fókuszja a komplex tevékenységekhez rendelt térre irányult, ami “tető az együttlét felett”. Beke Pál sokat idézett mondata holland szakemberektől (H. Franse népművelő és D. Vrielnik építésztől) származik. Tető az együttlét felett, ahol az eseményeket nem szükséges befolyásolni, azaz a teret mindig az ott zajló aktuális cselekvés alakítja, így válik nyitott térré (Beke, 1977, p. 55). A nemzetközi kitekintés megerősítette a hazai elméleti megközelítések érvényesítését.

Szrogh György Az építész szemével (1977) című írásában a különböző művelődési tereket funkcionálisan különbözteti meg. Felhívja a figyelmet arra, hogy a művelődési ház “nem egyetlen célt szolgál, hanem sokféle érdeklődéssel, változó összetételű közönségnek teremt megfelelő környezetet, olyat, ahova szívesen mennek, ahol szabadidejükben jól érzik magukat, s a szórakozás és művelődés minél több formája és eszköze között kedvükre válogatva, közösségi életet élhetnek.” A cikkben kitér a szerző a környezetre is, felismerve az urbanizációs folyamatok társadalmi vetületeit, “az urbanizáció összegyűjti az embereket, de mégsem hozza közel egymáshoz őket. (...) Nincs két egyforma település, mely azonos igényt támasztana intézményei iránt”. Az írásban megjelenik az alkalmazkodóképesség, nyitottság, rugalmasság és a “bizonyos fokú semlegesség”, mint az új intézményekkel szemben támasztott legfőbb jellemzők. Az aktív és passzív terek fogalma, a variábilis térrendezés, az “intim” terek szerepe, a kötött funkció és a semleges funkció megkülönböztetése a tevékenység-fejlesztési munkát megalapozó fogalmakként kerülnek homloktérbe, de a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy “[a]z aktivitást biztosító közösségi terek elsődlegesen a közösségi szellem kialakulását, a hatékonyabb cselekvőkészséget szolgálják, ám ez nem jelent feltétlenül művelődést is. Az így előkészített talajnak azonban jobb a befogadóképessége, az ilyen közösség feltehetően aktívabb, fogékonyabb, érdeklődőbb. (...) Mi lesz a sorsa a sok nem, vagy alig működő művelődési háznak? (...) Sorsukról a népművelők és az építészek együtt határozhatnának. Meggyőződésem, hogy összefogásuk csodálatos dolgokat eredményezne.” (Szrogh, 1977, pp. 20–21). Ez az összefogás valósult meg később a korszerűsítési kezdeményezésekben, amelyek elsődlegesen a kistelepülések életében hoztak meghatározó változást. Ott, ahol

nem volt lehetőség nagyberuházásokra, de helyi lakosság akarata és összefogása segítette a közösségi terek megújítását.

Nyitott ház Kollégium

A Nyitott ház Kollégium elnevezéssel a Művelődési Otthon Osztály munkatársai mellett a fejlesztési feladatokban részt vevő szakemberek körét illették. Egy 1979. október 27-i keltezésű, Beke Pál által jegyzett korabeli emlékeztető tanúskodik arról, hogy a Kollégium milyen sokrétű tevékenységet végzett. A szakmafejlesztés terepi kérdésköre mellett az eredmények kommunikációja, tematikus anyagok kidolgozása, a módszertanok leírása, közzététele és terjesztése, a képzések, továbbá a pályázati felhívások koordinációja szerepel a szakmai feladatok között.

Beke Pál a módszertani osztály új vezetőjeként kollégáival közösen látogatta a jól prosperáló művelődési házakat, szakmai eszmecseréket folytattak és terepi tapasztalatokat gyűjtöttek hazánk legkülönbözőbb településein. Ennek fontos előzménye, hogy az 1970-es évek elején a Népművelési Intézet Művelődési Otthon Osztálya által működtetett művelődési otthon igazgató munkaközösség mellett létrehozták már az egymás között hálózati munkát kezdeményező klubkönyvtár, művelődési ház és művelődési központ igazgatók munkacsoportjait is (Földiák, 2003, p. 18.). Az új szemléletű találkozók merült fel, hogy mást is kellene csinálni az intézményeknek, és ezzel elindult egy új irányú közös gondolkodás. A módszertani központ munkatársai néhány esztendő alatt olyan népművelőket szerveztek maguk köré, akik saját intézményeikhez köthető, innovatív munkával maguk is keresték a válaszokat arra, hogy miként lehet megszólítani és kollektív cselekvésre ösztönözni az ott élőket, hogyan lehet megismerni a település és a lakosság valódi szükségleteit a közművelődés biztosította szakmai lehetőségek mentén. E folyamat eredményeként kristályosodott ki az egész település léptékében gondolkodó társadalomfejlesztő funkció kérdésköre, amely a 80-as években a közösségfejlesztés módszertanában találta meg a közösségi művelődés színterein is hatékony beavatkozást jelentő eszközöket.

A helyi adottságok – természetes módon – településenként eltérő tevékenységeket generáltak, ugyanakkor éppen ez a sokrétűség biztosította az újítás széles tárházát a módszertani központ számára. Közeget az úgynevezett „előtér kísérletek” adtak a közös munkához. Az elsődleges cél az volt, hogy a funkciótlan, üres intézményi előtereket olyan közösségi tartalommal töltsék meg, mely a helyi lakosok számára megfelelő művelődési (ekként tanulási-ismeretszerzési, kapcsolatteremtő, kommunikációs és tudásátadásra is alkalmas) alkalmat teremtenek.

A Nyitott ház Kollégium tagjai voltak (Balipap, 2013, p. 70.)⁹:

Alföldi Albert (Hajósi Művelődési Ház)

Beke Pál 1943-2009 (Népművelési Intézet)

Dr. Balipap Ferenc 1948-2013 (Dombóvári Városi Művelődési Központ)

Dr. Kecskeméthyiné Sedivi Lilla (Magyarnándori Radnóti Miklós Művelődési Ház)

Dr. Koncz Gábor, közgazdász (Népművelési Intézet)

Hallgató Éva (Debrecen-Csapókert, Horváth Árpád Művelődési Ház)

Kígyós Sándor 1943-1984 (Pécsváradi Művelődési Ház)

Kováts Flórián 1948-2011 (Zalaegerszegi Művelődési Ház / Zala Megyei Művelődési Központ)

Makovecz Imre 1935-2011, építész (Budapest)

Markolt Endre (Jászszentlászlói Művelődési Ház)

Péterfi Ferenc (Újpalotai Szabadidő Központ)

Takács Péter (Százhalombattai Barátság Művelődési Ház)

Varga A. Tamás 1948-2002 (Népművelési Intézet)

Vattay Dénes (Zalaszentgróti Hamburger Jenő Művelődési Központ)

A Kollégium elméleti munkássága

A kollégiumi tagok rendszeresen találkoztak, megvitatták a legújabb tapasztalatokat, tennivalókat és jövőbeli terveket. A találkozók több fontos helyszínhez kötődnek, ilyen volt Telkibánya, Lázberc vagy a Hoffmann kunyhó a Pilisi Parkerdőben. Olyan szellemi bázist teremtettek a szakma útkeresésének korabeli időszakában, mellyel a szakmaköziség és a helyi társadalomfejlesztés letéteményeseivé váltak. Szakirodalmakat dolgoztak fel, nemzetközi irányokat tanulmányoztak, adaptációs modelleket elemeztek, véleményezték és segítették egymás terepi munkáját, de ami a legfontosabb, módszeresen lejegyezték és fejlesztették önmaguk munkáját, melyből elméleti következtetések és kísérletek útján országos program, majd módszertani anyagok és új szakirodalmak születtek. A Nyitott ház kísérletek eredményeit egymás intézményeiben is igyekeztek bemutatni, így 1982–83-ban Dombóváron és Újpalotán rendeztek nagyszabású eseményeket, melyen a kísérletben részt vevő intézmények közösségei mutakozhattak be (Valachi, 1982; Keresztes, 1982; Lukács, 1983). A Népművelési Intézet munkatársai koordináló és tudásmegosztó alkalmakat is szerveztek, tanulmányutakkal és publikációkkal segítették a kísérletek megismertetését és elterjedését. A Kollégium soha nem vált formális közösséggé.

A 11 nyitott ház szellemiséggel működő intézményvezető interjúját közzé tevő Közelítések című kötetben (1984) olvasható korabeli riport Alföldi Alberttel, Balipap

⁹ A kollégium tagságára különböző források eltérő hivatkozást adnak, a névsor például a Vercseg Ilona (szerk.) Nyitott ház – Nyitott tevékenység képzés (1985) 11. oldalán további tagokat nevez meg: Szentpéteri Zoltán 1953–1985 (Csepel-Királyerdei Rideg Sándor Művelődési Ház / Népművelési Intézet), Varsányi Gyula újságíró, (a Magyar Rádió munkatársa), Hazag Mihály (a kazincbarcikai Művelődési Központ igazgatója), Bodnár Mihály (Salgótarjáni Megyei Művelődési Központ előadója), Sass István (a jászberényi Déryné Művelődési Központ igazgatója), Köles Sándor, a Népművelési intézet munkatársa).

Ferencsel, Győri Jánosnéval, Hallgató Évával, Hazag Mihállyal, Dr. Kecskeméthyiné Sedivi Lillával, Markolt Endrével, Péterfi Ferencsel, Takács Péterrel, Tóth Jánossal és Vattay Dénessel. A kiadvány a Nyitott ház kísérlet helyi eredményeit összefoglaló, A közösségi művelődés terei című sorozat utolsó előtti darabjaként jelent meg. Az interjúkat Vercseg Ilona készítette 1980-ban és 1981-ben. Az intézet módszertani eredményeit bemutató anyagok készítésének és terjesztésének rendkívül fontos szerepe volt, hiszen nem csak rögzítette a tevékenységeket, hanem hitelesen közvetítette a népművelők helyi gyakorlata és közlése szerint.

E kiadvány első fejezetében A művelődési otthonok működésének alapelvei címmel a szerzők (Beke Pál, Földiák András, Kovács Sándor, Lipp Márta és Varga A. Tamás) az intézményi megújulás téziseit foglalták össze. Első alfejezeteiben a nyitottságot 10 pontban rendszerezték, a művelődési tevékenységek mellett a szemlélet kifejtésében és értelmezésében adnak többek közt segítséget: „A művelődési otthon a feladatának csak akkor tudhat eleget tenni, ha nyitott az emberek, problémák iránt. Ha tevékenysége az emberek alapvető érdekeinek közelében marad, ha a mindennapi élet által felvetett problémákból, az ember társadalmi tevékenysége során keletkezett szükségletekből indul ki, s a művelődés áttételén keresztül e szükségleteket egyben magasabb szinten újratermeli. (...) Tehát nem a szabadidő eltöltésének helye csupán, hanem az életmód kialakításának színtere, részt vesz az életmód bővített újratermelésében.” (Varga, 1983, p. 6). A tanulmány hangsúlyozza az intézmény integráló szerepét, az egyén és a közösség kapcsolatát, a közéleti fórum megteremtésének feladatát. A művelődési ház nem csak a kultúra terjesztésére hivatott, hanem mint kultúra-teremtő szintér jelenik meg a szakmafejlesztői gondolkodásban. A tanulmány kiemeli a szakosodott intézményrendszer szükségességét, amit egy fejlesztői és egy gyakorlatias metódussal párosít. Elkülöníti a „közösségi és társadalmi feladatok ellátására” hivatott, és az elméleti, információs ismeretek rendszerezett feldolgozását tárgykörönként biztosító valamint szakterületi módszertani támogatásra irányuló intézményeket.

Összegzés

A Nyitott ház mozgalom elméleti munkássága hamarosan gyakorlatokban is kiteljesedhetett, amit az 1974-ben létesített Közművelődési Alap anyagi forrásai biztosítottak 1976-tól. Mintegy 100 intézmény kapcsolódott be az előterek hasznosítását és a tevékenységrendszer korszerűsítését szorgalmazó kísérletekbe. Ezen időszakban valósult meg a konténerizációs program, továbbá megjelentek a helyi vállalkozói / szolgáltatási funkciók a művelődési házakban.

A kísérletekbe bekapcsolódó népművelők a Népművelési Intézet dolgozóival együtt formálták azokat a gondolatokat, melynek során kibontakoztak a Nyitott ház-, majd a faluházépítő mozgalmak, s az ezek tapasztalataiból táplálkozó, építkező, mára önálló diszciplínává érett közösségfejlesztés. Az új szemléletmód a közösségi művelődés napjainkig érvényes értékrendjét fektette le.

Egyéb szervezeti formák hiányában meghatározó kitörési pont volt a „lehetőség” felismerése a lakosok számára fontos, előre vivő és valódi együttműködésre ösztönző

tevékenységek megvalósítására. A művelődés meglévő intézményei jelentették a társadalmi nyilvánosságot, helyenként annak fórumaivá váltak. E folyamat hozadéka volt az is, hogy az intézmények kiléptek a fizikai kereteikből, és a település egészét tekintették munkájuk színterének és fejlesztési hatókörüknek.

Irodalomjegyzék

- Balipap, F. (1988). *Innovációs törekvések a hetvenes évek művelődési otthonaiban. A közösségi művelődés terei*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Balipap, F. (2013). Útkereső magyar falvak – útkeresés a falvakban. *Hitel*, 26 (2), 64–76.
- Barna, G. & Varga, A. T. (szerk.). (1976). *A közösségi művelődés terei. Alapkérdések*. Budapest: Népművelési Intézet, Művelődési Otthon Osztály.
- Beke, P. & Deme, T. (szerk.). (2003).: *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Budapest: Széphalom könyvműhely.
- Beke, P. (1977). Az aktív közösségi művelődés terei. *Kultúra és Közösség*, 4 (1), 55-58.
- Beke, P. (2001). *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet*. Kaposvár: Shark Print Kiadó.
- Beke, P. (szerk.). (1979). *A közösségi művelődés terei. Az épület*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Bíró, Z. & Fűr, S. (szerk.). (1976). *Törvény a közművelődésről*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- E. Kovács, K. (1948). A szabadművelődés kérdéseiről. *Új Szántás*, 2 (8-9), 465-479.
- Földiák, A. & Szász, J. (1977). *Két tanulmány az ifjúsági klubmozgalomról*. Budapest: Népművelési Intézet.
- Földiák, A. (2003). Mérleghiány. In memoriam Vészi János. In *Szín – Közösségi Művelődés*, 8 (3), 18-20.
- Füleki, J. & Herczeg, F. (szerk.). (1977). *Közművelődési kézikönyv*. Budapest: Kossuth kiadó.
- Karácsony, S. (1947). Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének megszgyén. *Új Szántás*, 1 (3–4), 132
- Keresztes, Á. (1982). Nyitott Ház. *Új Tükör*, 19 (41), 12-13.
- Kígyós, S. (1979). Előtanulmány a Pécssett építendő művelődési központ funkcionális tervezéséhez. In *A közösségi művelődés terei. Az épület*. (10). Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Koncz, G. (2004). *A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei 1974-1989 között*. Doktori értekezés, Debrecen: Debreceni Egyetem
- Kovalcsik, J. (1986). *A kultúra csarnokai I-III*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Lukács, Gy. (1983). Vendégváró Házak. *Magyar Ifjúság*, 1983 (2), 14–15.
- Maróti, A. (2014). Merre tovább andragógia? A fogalomváltás tanulságairól. *Opus et Educatio*, 1. <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/4/449>. Letöltés dátuma: 2020.10.18.
- Országos Népművelési Tanács (közread.) (1970/a). *Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok I-III*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Országos Népművelési Tanács (közread.) (1970/b). *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Péterfi, F. (2013). A közművelődési szakemberek lehetséges integrációs tevékenységéről. *Parola*, 24 (1), 8–11.
- Péterfi, F. (2019). Épülés és fejlődés – A közösségfejlesztés első hazai intézményeinek történetéből. *Parola*, 30 (3), 23–29.
- Pintér, K. (1981). A művelődés előszobája. *Nógrád Megyei Hírlap* 1981.09.27. p. 4.
- Slézia, G. (szerk.). (2002). *Szakmatükör 3. A budapesti intézményekből – a 60-as évektől – elindult szakmai innovációk és újszerű kezdeményezések*. Módszertári füzetek. Budapest: Budapesti Művelődési Központ.
- Szále, L. (1977). Elbocsátott testület. *Népművelés*, 24 (1), 12.
- Szóró, I. (2013). Az „Új Szántás” című folyóirat, egy új művelődéspolitikai szolgálatában. In Karlovitz, J. T. (szerk.) *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. (287–293) Komárno: International Research Institute.
- Szrogh, Gy. (1977). Az építész szemével. *Népművelés*, 24 (5), 20–21.

- T. Kiss, T. (2018). Adalékok a közművelődés életrajzához. *Művelődés*, szeptember.
<https://muvelodes.net/emlek-lapok/adalekok-a-kozmuvelodes-eletrajzhoz>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 28.
- Tóth, I. (szerk.). (1984). *Művelődéspolitikánk 25 éve*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Tóthpál, J. (1977): A művelődési otthonok rendeltetése és funkciói. *Kultúra és Közösség*, 4 (1), 59–63.
- Valachi, A. (1982). Talpra állított művelődés. *Népszava*, 1982.09.18., 9.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1991). *Település, közösség, fejlesztés*. Budapest: Országos Közművelődési Központ.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1998). *Közösségfejlesztés*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet.
- Varga, A. T. (1978): *A klub mint aktivizáló környezet*. Budapest: Népművelési és Propaganda Iroda.
- Varga, A. T. (szerk.). (1983). *Közelítések*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Vercseg, I. (1987). Népművelők szerepértelmezése és szakmai tevékenysége. *Kultúra és Közösség*, 14 (2), 76-90.
- Vercseg, I. (szerk.). (1985). *Nyitott ház - Nyitott tevékenység képzés*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.

A kutatómunkában közreműködő adatközlők: Alföldi Albert, Bihariné Asbóth Emőke, Földiák András, Groskáné Piránszki Irén, Hallgató Éva, Hargitai Mária, dr. Kecskeméthy Lilla, dr. Koncz Gábor, Markolt Endre, Péterfi Ferenc, dr. Schiffer János, Takács Péter, dr. Vercseg Ilona.